

העתונות הערבית בישראל

תוצר של שינוי, זרז של שינוי

סאלם ג'ובראן

"אל איתחאד" היה שבועון בן ארבעה עמודים ובאמצע שנות ה-50 החזיק שישה עמודים. בהמשך הוא הופיע פעמיים בשבוע, בימי שלישי וששי, ורק עם פרוץ מלחמת לבנון בתחילת שנות ה-80 החליטה המפלגה הקומוניסטית להוציאו כעתון יומי, מתוך דחיפה ויוזמה אדירות של הסופר אמיל חביבי, שהיה בין מייסדי העתון בשנות ה-40 ועורכו הראשון. חביבי היה עורכו הראשי של "אל איתחאד" גם כאשר היה ליומון, עד לפרישתו מן המפלגה הקומוניסטית בסריקת דלת בסוף שנות ה-80.

מתחילת דרכו היה העתון ביטאון של מפלגה, מגן נאמן ובלתי מתפשר על דרך אידאולוגית, ומפיץ רעיונות הסוציאליזם. הוא קרא לתמיכה בכל עמדה של מדיניות ברית המועצות והגוש הסובייטי. עם זאת הוא היה, גם כן, בצורה רדיקלית ולוחמנית ביותר, אויב של מדיניות ממשלות ישראל השונות כלפי האוכלוסיה הערבית בישראל, והדריך את המאבק לביטול הממשל הצבאי ואת המאבק נגד הפקעת קרקעות ובעצם נגד כל ביטויי וגילויי המדיניות הרשמית, שנתפשה כאנטי ערבית. אנטי ערבית ביחס לערבים בישראל, ואנטי ערבית נגד העולם הערבי והלאומיות הערבית הרדיקלית העולה בשנות ה-50, בהנהגתו של מנהיג מצרים גמאל עבד אל-נאצר.

מראשיתו, ב-1948-1949, ועד היום היה "אל איתחאד" לשופר מרקסיסטי-קומוניסטי באופן כללי, אבל באותה מידה היה מארגן ותועמלן של המאבק נגד מדיניות הממשלה.

רוב חברי המערכת הם עתונאים, שלא למדו את מקצוע העתונאות. הם ראו ורואים עצמם נאמנים למפלגה המוציאה לאור את העתון ומקצועם הוא יותר מאשר עתונאות במובן הכללי המקובל בחברה הקפיטליסטית המערבית.

עתון מפלגתי, קומוניסטי או אחר, הוא בעל אופי שונה במידה רבה מעתון שהוא בבעלות פרטית, החופשי ממחויבות למפלגה או לממשלה או לדרך אידאולוגית כלשהי. העתון המפלגתי, וכך היה ונשאר "אל איתחאד", מכסה בהרחבה כל מאורע מפלגתי, וכל מאורע חברתי, כלכלי או פוליטי מנקודת ראותה של המפלגה שהיא המו"ל שלו. כל חומר המתפרסם בעתון, גם בשטחי התרבות והספרות, האמנות וההיסטוריה, הוא בדרך כלל תוצר של האידאולוגיה המנחה באופן קבוע וכל צדדי את העתון.

מול "אל איתחאד" האופוזיציוני ללא לאות וללא פשרות היה "אל יום", מגן נאמן ללא לאות וללא פשרות של מדיניות הממשלה. "אל יום" פירסם כל נאום, כל חומר, כל פרשנות לטובת המפלגה השלטת, מפא"י, והממשלה וההסתדרות. באותם ימים נתפשו כל אלה כיישות אחת.

בהיסטוריה המודרנית של האנושות העתונות נולדה ופרחה, אצל העמים השונים, ובעצם בכל מקום, כתוצאה של מהפכה חברתית וכלכלית ושל מודרניזציה באופן הכולל של המלה. ומצד שני, היתה העתונות עצמה זרז של השינויים החברתיים והתרבותיים ושל מימוש הדמוקרטיה האזרחית. קשה לדמיין צמיחה והתפתחות של עתונות ותקשורת בכלל בחברה מפגרת מבחינה כלכלית-חברתית והינוכית-תרבותית, בדיוק כפי שקשה לדמיין פריחה של ממש של עתונות בחברה לא דמוקרטית. כך אפשר, בלי הגזמה, לראות בעתונות בכל חברה מודד מדויק לבדיקת מידת ההתפתחות של החברה, וכן לרמת ההתפתחות הפוליטית-דמוקרטית.

מתוך ראייה ברורה, הנשענת על ההנחות הנ"ל, אפשר להתבונן בתהליך הצמיחה וההתפתחות של העתונות הערבית בישראל ולבדוק אם אכן היא היתה תוצאה של התפתחות ואם היא תורמת להמשך ההתפתחות הכוללת של החברה.

בימי המנדט הבריטי לא היתה העתונות בחברה הערבית הפלסטינית מפותחת ממש. מטבע הדברים התרכזה בערים הפלסטיניות הראשיות, יפו, ירושלים, חיפה.

עם סיום המלחמה היהודית-ערבית בארץ, ב-1948, נשארו בתוך שטח ישראל 155,000 ערבים פלסטינים, שהיו מיד לאזרחי מדינת ישראל. רובם המכריע היו פלחים-כפריים או בדווים. רק 8% מהם היו עירוניים, בנצרת ובשפרעם, ובערים המעורבות, עכו, חיפה, יפו, לוד ורמלה. אבל גם הם לא היו עירוניים של ממש בהעדר רמה כלכלית גבוהה או בינונית, ובהעדר שכבת אינטליגנציה. לכן, גם החברה העירונית הערבית בישראל היתה חברה לא דינמית, ללא פעילות פוליטית ואינטלקטואלית, שהיא החממה של התפתחות העתונות.

עתונות מפלגתית

ובכל זאת, מיד אחרי קום מדינת ישראל הופיעו שני עתונים בערבית: "אל איתחאד" (האחדות), שהיה בימי המנדט ביטאון של "הליגה לשתדלנות לאומי" (ארגון הקומוניסטים הערבים), ובתנאים החדשים הפך להיות ביטאונה בשפה הערבית של המפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק"י), אחרי איחוד פק"פ (המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית) וה"ליגה לשתדלנות לאומי" למפלגה ישראלית אחת, יהודית-ערבית; ו"אל יום" (היום), שיצא מטעם הממשלה והסתדרות העובדים כביטאון הממסד הממלכתי, הציוני וההסתדרותי.

פחות לממשל הישראלי. הוא ביטא בצורה חדה ביותר את הלאומיות הפלסטינית ופיתח זכרון פוליטי ולאומי-קולקטיבי אצל ערביי ישראל בכל הנוגע לטרנדיה הפלסטינית. בעריכת העתון ובכתיבה הקבועה בו התרכזו מורים ומלומדים, שאינם עתונאים מקצועיים. אבל העתון היה לביטאון של זרם בחברה הערבית, שהתאפיין בוויכוחים מרים ביותר דווקא עם ביטאון מקי ומנהיגיה. כאשר הוצאה תנועת "אל ארד" אל מחוץ לחוק, נסגר גם העתון, שנשא, כאמור, אותו שם.

בעצם, העתונים הפוליטיים יכלו לשמש רק כביטאונים של מפלגות פוליטיות. המצב הכלכלי והחברתי, הרעיוני והדמוקרטי בחברה הערבית לא היה בשל עדיין לעתונות בלתי מפלגתית, בלתי תלויה, היוצאת לאור על ידי הסקטור הפרטי. מצב זה נמשך עד שנות ה-80.

עתונות ספרותית וחברתית

במקביל לעתונות הפוליטית המפלגתית צמחו שבועונים וירחונים ספרותיים וחברתיים. חלקם השתייך למפלגות, חלקם היה עצמאי.

בתחילת שנות ה-50 הוציאה המפלגה הקומוניסטית ירחון בשם "אל רד" (העתיד), כביטאון הנוער הקומוניסטי בישראל. הוא שימש במה לנושאי חברה, נוער עובד, חינוך, תוכניות לימודים, היסטוריה ערבית ופלסטינית, שירה וספרות. הכל, כמובן, בהתאם לקו מנחה בעל ציביון קומוניסטי. בשנות ה-70 פרח "אל רד" והיה ירחון רב תפוצה ורב השפעה. מאוחר יותר נסוג, דעך ונסגר.

באותה תקופה הוציאה מקי"י ירחון נוסף, "אל ג'יד" (החדש), לענייני ספרות, תרבות והגות. ירחון זה מילא תפקיד חשוב ביותר בעידוד התנועה הספרותית-תרבותית בקרב ערביי ישראל. הוא נוסד ונערך על ידי אינטלקטואלים בולטים כמו אמיל תומא, אמיל חביבי, הנא אבו הנא, עצאם עבאסי, ג'ברא ניקולא, הנא אברדים ואחרים. ובעצם, אין משורר או סופר ערבי, שיצא מקרב המיעוט הערבי בישראל בחמישים השנים האחרונות, שלא פירסם מיצירותיו בירחון זה ולא הושפע ממנו. עם הזמן הפכו מיטב המשוררים והסופרים הצעירים לעורכי "אל ג'יד".

גם "אל ג'יד" שבק חיים בשנות ה-80 המאוחרות, דווקא כאשר מספר הקוראים הפוטנציאלי הלך וגדל כתוצאה מהחינוך התיכוני והאוניברסיטאי. סגירתו ביטאה, כנראה, שבר במפלגה הקומוניסטית יותר מאשר חוסר בצורך בו.

ב-1954 יצא לאור בנצרת ירחון "ספרות-חברתי" בלתי תלוי – "אל מוג'תמע" (החברה). מייסדו ועורכו הראשון היה המשורר והמחנך מישל חדאד, בעזרת ידידו ובן עירו ג'מאל קעואר. היתה זו תופעה נדירה: "אל מוג'תמע" התרכז באמת בספרות, באמנות, בהגות, בביקורת ספרותית ובפובליציסטיקה חברתית, ולא ביטא עמדות פוליטיות כלל. הוא הותקף על ידי ביטאונים מקי"י כאילו היה ביטאון סמוי, מוסווה, של השלטון, בטענה כי "אין בחיים נייטרליות – או שאתה עם השלטון או שאתה נגד השלטון."

תרומת "אל מוג'תמע" היתה גדולה במתן אכסניה ספרותית לדור צעיר של סופרים ומשוררים רומנטיקאים, בעלי נטיות לאומיות מתונות ורוח נחושה להחדשות ספרותית מודרנית מבחינת צורה ותוכן.

בתחילת שנות ה-60 הוציא הסופר, ד"ר מחמוד עבאסי, ירחון ספרותי בשם

"אל שרק" (המזרח), המופיע עד היום פעם בחודשיים. גם "אל שרק" היה א פוליטי במפגן. הוא תרם תרומה חשובה לספרות המקומית, פירסם חומרי ספרותי – יצירה וביקורת – מן העתונות הספרותית בעולם הערבי וכן הביא תרגומים מן הספרות העברית והעולמית.

בתחילת שנות ה-80 הוציא המשורר המנוח פאוזי עבדאללה ירחון ספרותי והגותי – "אל מואכב". ירחון זה היה לאומי בנטייתו האידיאולוגית, אך דאג לפירסום יצירות ברמה גבוהה, ונתן לקוראיו חומר ספרותי ואידיאולוגי רב. התרבות הלאומית המודרנית בעולם הערבי.

בשנות ה-90 הוציאו המשוררים הנא אבו הנא, פהד אבו חידור ואינטלקטואלים אחרים רבעון בשם "מואקה" (עמדות). הרבעון ממשך לצאת גם היום. הוא ערוך ברמה גבוהה, אין בו חומר פוליטי, אך היצירות הספרותיות והביקורת הספרותית המתפרסמות בו מוכתבות על ידי ראיית לאומית מודרנית מתקדמת. "מואקה" מתאפיין במעקב של ביקורת ספרותית מקצועית, וזאת אולי התרומה החשובה יותר שלו.

בשנות ה-70 הוציא המרכז היהודי-ערבי של ההסתדרות רבעון דו-לשוני בשם "לקאא מפגש". רבעון זה, למרות השתייכותו הפוליטית להסתדרות, היה ביטאון ספרותי רב חשיבות. הוא נערך על ידי מספר סופרים והוגי דעות ערבים ויהודים. כל חומר התפרסם בשפתו המקורית של היוצר, עברית או ערבית, ולצד הטקסט המקורי הובא תרגום לשפה האחרת.

"לקאא מפגש" תרם תרומה חשובה יותר ליצירת מפגש של ממש בין יוצרים משני העמים. הוא נתן לקורא היהודי במיוחד אפשרות לקרוא את מיטב יצירותיהם של הסופרים הערבים בישראל, של הסופרים הפלסטינים בגדה, ברצועה ובפזורה, וכן הביאו את מיטב הספרות הערבית בארצות ערב גם בארצות ערב וזה העתון להדים חיוביים.

הפירסומים הספרותיים השונים מילאו תפקיד חשוב ביותר בעידוד הצמיחה, ההתגבשות וההתפתחות של התרבות הערבית בישראל. הם דגמו לגיבוש אינטליגנציה ערבית, אשר השפעתה וכובד משקלה לא היו תלויים תמיד בגורמים הפוליטיים ולעתים אף היוו אתגר למנהיגות המפלגתית והפוליטית.

אבל התרומה המשמעותית ביותר של העתונות הערבית היא בהתפתחות תרבות מקומית, המבטאת את ההתנסות הפוליטית, התרבותית והלאומית של המיעוט הערבי בישראל.

אגב, גם העתונים הפוליטיים נתנו תמיד מקום מעל דפיהם ליצירות ספרותיות, במיוחד שירה וסיפורת.

עתונות בסקטור הפרטי

אחרי יותר משלושים שנה, שבמהלכן נוצרו שכבה רחבה של אינטליגנציה ומעמד בורגני זעיר ובינוני, ואחרי מעורבות ערביי ישראל בפוליטיקה והתהוות חיים פוליטיים רב מפלגתיים, בשלו התנאים להופעת עתונות השייכת לסקטור הפרטי, כעסקים של ממש, כמו בחברה הקפיטליסטית המפותחת יותר במגזר היהודי.

השבועון הראשון שיצא בסקטור הפרטי הוא "אל סינארה" (החכה). הוא יצא לאור בנצרת על ידי איש יחסי הציבור והעתונאי לוטפי משעור, אשר קודם להופעת העתון ניהל משרד פירסום. השבועון החל את דרכו בצנעה, עם

מספר מועדון
וכולל המו
ושישי
אחריו ה
בוסתאני,
התפתח במ
התחרות ה
ידיעות א
השבועי
שבמשולש
מספר ג
הפצתם מו
כ-1998
רעיונותיה
ד"ר עומי
עסקית, י
מפלגתי, ל
הצמיחה
של התפת
והשתלבו
הנורמות
בעוד ש
למפלגות
ביותר לה
עוצמה גד
יותר מא
מחזרים א
הכלי הרא
מבחינה

הצמיחה עתונאים ועורכים מנוסים ומוכשרים, ויותר ויותר אקדמאים נוהרים לעסוק במקצוע העתונות.

צמיחת העתונות בסקטור הפרטי שירתה ומשרתת את הפלורליזם הפוליטי, הספרותי, החברתי והתרבותי. העתונות הערבית היום היא סוכן ראשי של המודרניזציה בקרב החברה הערבית בישראל. גם התחרות בין העתונים מביאה לתוצאות ברוכות מבחינת שיפור הרמה, הגיוון, מתן הביטוי לכל הדעות, קירוב מיטב האינטליגנציה לכתיבה פובליציסטית חברתית ופוליטית, וכן מתן פתחון פה לביקורת של הציבור על המוסדות השונים בחברה הערבית.

העתונות והאינטליגנציה פעלו ביחסי גומלין כל הזמן. העתונות נתנה במה לאינטליגנציה, וזו מצידה עזרה להתפתחות העתונות. שתיהן יחד הביאו לפיתוח חיים חברתיים לאומיים ותרבותיים במגזר הערבי, דבר שהפך את המגזר הערבי מאוכלוסיה ענייה בעלת רמת חינוך ותודעה פוליטית נמוכות בשנות ה-50, לאוכלוסיה מפותחת בעלת תודעה עמוקה וביטחון עצמי, ובהקשר לכך לאוכלוסיה רדיקלית במאבק לשוויון ולאזרחות שווה בחברה הישראלית.

העתונות מילאה תפקיד מכריע בצמיחת התרבות הלאומית המקומית של החברה הערבית הישראלית, וכן בטיפוח ערכים חברתיים מודרניים, כמו המערכה לשוויון האשה, הדמוקרטיה, ההתנהגות החברתית המודרנית, מעמד הפרט בחברה, המאבק נגד מסורות שמרניות וריאקציוניות, נגד התמולצות והעדניות הפוליטית, ובעד קידום תרבות אזרחית.

קשה לערוך השוואה בין העתונות הערבית לבין העתונות העברית, מכיוון שהמשאבים העומדים לרשות העתונות הערבית דלים בהשוואה לאלה העומדים לרשות העתונות העברית. לדוגמה, עד לפני כמה שנים לא מסרו מוסדות המדינה חומר פירסומי ומודעות לעתונים הערביים.

בסך הכל, האוכלוסיה הערבית יכולה להיות גאה היום בעתונות המתפתחת תדיר, המגבירה את משקלה ותפקידה בחיי היום יום ובחיים הפוליטיים, התרבותיים, החברתיים והלאומיים של המיעוט הלאומי הערבי הפלסטיני בישראל.

מספר מועט של עמודים. עם הזמן הפך לשבועון בן יותר משמונים עמודים (כולל המוספים), ומאוחר יותר החל לצאת פעמיים בשבוע, בימי שלישי ושישי.

אחריו הופיע שבועון נוסף, היוצא לאור על ידי משרד פירסום בשם "אל בוסתאני", בניהולו של מוסה חדאדיה, בשם "כל אל ערב". גם שבועון זה התפתח במהירות והפך למתחרהו הראשי של "אל סינארה". רבים משווים את התחרות ה"אגרסיבית" בין "אל סינארה" ו"כל אל ערב" לתחרות בין "ידועות אחרונות" ל"מעריב".

השבועון השלישי במגזר הפרטי הוא "פנורמה". הוא יוצא לאור בטייבה שבמשולש על ידי בסאם ג'אבר ועאידה ג'אבר.

מספר גדול של מקומונים יוצא לאור בגליל, במשולש ובערים המערבות. הפצתם מוגבלת והשפעתם, מטבע הדברים, מקומית ואזורית בלבד.

ב-1998 החל לצאת לאור שבועון בשם "פדל אל מקאל", המבטא את רעיונותיה ומצעה של "הברית הלאומית הדמוקרטית", בראשותו של ח"כ ד"ר עומי בשארה. אבל, רשמית ומעשית יוצא השבועון לאור על ידי חברה עסקית, "החברה הערבית לתקשורת". זהו ניסיון חדש להוציא לאור עתון מפלגתי, שאינו מסובסד על ידי המפלגה שאותה הוא משרת.

הצמיחה, ועם הזמן גם הגיוון, של העתונות הערבית בישראל הינם תוצאה של התפתחות כלכלית, חברתית, חינוכית ופוליטית של המגזר הערבי והשתלבותו בחברה הישראלית מבחינה פוליטית, מפלגתית, ומבחינת הנורמות הכלליות של יחסי תקשורת-חברה ותקשורת-פוליטיקה.

בעוד שהתפתחות הפוליטיקה המפלגתית וצמיחת מפלגות ערביות בנוסף למפלגות יהודיות ומפלגות יהודיות-ערביות בישראל עזרו עזרה משמעותית ביותר להתפתחות התקשורת הערבית, הרי שהעתונות היום היא בעלת עוצמה גדולה בהשפעה על דעת הקהל ועיצובה, בפוליטיקה ובכלל. היום, יותר מאשר העתונים מחזרים אחרי המפלגות וראשי הרשויות המקומיות, מחזרים אלה אחרי העתונים. היום גם מורגש יותר מבעבר כי הזירה הראשית והכלי הראשי של פעילות פוליטית ערב הבחירות הם העתונים.

מבחינה מקצועית היתה התפתחות מתמדת של העתונות הערבית. היא